

મહાત્મા ગાંધીજીના વચનામૃત. ૧૫

‘મુકસલ’ ગાંધીજીના ‘મુલાખાંદા’...

અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીગ્રાફી વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૯-૬૬૯- સીક

પુસ્તકનું નામ સાંદ્યાજીના વચનામૃત

વિષય ૭૨૧

ગાંધીજીનાં વચનામૃત.

લેખક:-

મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી.

અમદાવાદ.

અંશક કરી પ્રસિદ્ધ કર્તા.

સાકરલાલ યુલાખીદાસ યુકસેલર.

રીચીરોડ-અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૭૮.

સને ૧૯૨૧.

આવૃત્તી. ૧ લી

પ્રત ૩૦૦૦.

ક્રીંમત રૂ. ૦-૨-૦

૪૨૧

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ સંચાલક
૮૬૮૮

અમદાવાદ-શહાપુર વનમાળી વાંકાની પોળમાં હરીલાઈ
દલપતરામે પોતાના “ અન્યોદય ” પ્રેસમાં છાપ્યા.

ગાંધીજીનાં વચનામૃત.

નિબંધ સેવા.

પ્રભ ઉપર કામની કાયમની છાપ રહે એવું કરવું હોય તો, ગાંધીજીના શબ્દોમાં, કામ કરનાર માણસે તે કામને માટે પોતાનું જીવન સમજવું જોઈએ. આવા કામ કરનારા લાગે, અને હું ખાત્રી આપું છું કે દેશ જે દુઃખોથી પીડાઈ રહ્યો છે તેમાંથી તેઓ તેને મુક્ત કરશે.

ધાર્મિક વૃત્તિની જરૂર.

મહેં આ જીવનના સૂત્ર તરીકે સ્વીકાર્યું છે કે ત્યાં સુધી જોને (માણસને) ધાર્મિક ટેકા નહિ હોય, ત્યાં સુધી કાર્મિક માણસે, પછી તે ગમે તેટલો મોટો હોય, તોપણ, તેણે કરેલું કાર્મિક કાર્ય વાસ્તવિક રીતે ફળીજીત નહિ થાય.

શ્રીઓની સ્થિતિ.

શ્રીઓને હિંમતીઓ કે ગુલામ ગણવાથી આખો સમાજ પક્ષ-ખાતનો ભોગ માર્ગ પડે આ પ્રાચીન સુધારકને હું એક સૂચના કરવાની હિંમત કરું છું કે કેળવણી આપીને આપણે શ્રીને સ્વતંત્ર બનાવી શકીશું નથી; પરંતુ પુરુષની તેના પ્રત્યેની દૃષ્ટિમાં અને તદ્દલ-સાર વર્તનમાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે. કેળવણી જરૂરની છે, પણ

તે સ્વતંત્રતા મળ્યા પછી. આપણી સ્ત્રીઓને તેમના યોગ્ય પદે સ્થાપવા માટે તેમને અક્ષરજ્ઞાન મળી રહે ત્યાં સુધી બેસી રહેવું પાલવે તેમ નથી. અક્ષરજ્ઞાન વિના આપણી સ્ત્રીઓ પૃથ્વીના પડ ઉપરની કાંઈપણ સ્ત્રીઓના જેટલી જ સંસ્કારી છે.

સ્ત્રીકેળવણી.

જ્યાં સ્ત્રીઓને તાર માસ્તરનું કે ટાઈપીસ્ટનું કે બીજાં ગોઠવવાનું કામ કરવું પડે ત્યાં સુવ્યવસ્થાનો ભંગ થયેલો હોવો જોઈએ. તે પ્રજાએ પોતાની શક્તિનું દેવાળું કાઢ્યું છે; તે પ્રજા પોતાની આપણું ઉપર રહેતા લાગી છે એવી મારી માન્યતા છે.

આપણી સ્ત્રીઓ આપણા વિષયનું પાત્ર અને આપણી રસોયણ મટી આપણી સહચરી, આપણી અર્ચાગના, આપણા સુખદુઃખની ભાગીયણ ન અને ત્યાં આપણા સર્વ પ્રયાસ મિથ્યા જણાય છે.

સ્ત્રીઓની થયેલી પૂજા.

વિષયાધિ થઈ આપણામાંના કેટલાક સ્ત્રીને ઢીંગલી દેવી ગણી તેની પૂજા કરે છે, ને જેમ ઠાકોરજીને આપણે પહોરે પહોરે નવીન આભુષણોથી શણગારીએ છીએ તેમ શણગારે છે. આ પૂજા દોષમાંથી પણ નીકળી જવું જોઈએ.

આપણા ઉદ્ધારનો આધાર.

આપણી સ્ત્રીઓ આપણી ગોષ્ઠીમાં ભાગ લેતી, આપણી સાથે વાદવિવાદ કરતી, આપણા ઉદ્ધારનો સમજતી, તેને પોષતી, પોતાની અલૌકિક પ્રેરણા શક્તિથી આપણી બાહ્યોપાધિઓને સાનમાં સમજી તેમાં ભાગ લેતી, આપણને શીતળતામય શાંતિ દેતી થશે. ત્યારેજ આપણો ઉદ્ધાર સંભવે છે; તે પહેલાં નહિં.

શ્રીઓના શિક્ષક પતિ.

ન્યાં લગી ખાળ લગનની હાંસડી આપણે પહેરવી સરજત હશે, ત્યાં લગી પુરુષોએ પોતાની શ્રીઓના શિક્ષક બનવું પડશે; અને એ શિક્ષણ માત્ર અક્ષરનું જ નહિ, ધીમે ધીમે રાજ્ય પ્રકરણી, સંસાર સુધારાના વિષયોમાં તેઓને પ્રવેશિત કરી શકાય છે. આ કરતાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર જણાતી નથી. આવા પુરુષે પોતાનું શ્રી પ્રત્યેનું વલણ ફેરવવું પડશે.

સમાજસેવા.

સમાજસેવા જે ધર્માલ આડંબર ત્રિના કરવામાં આવે તોજ શોભી નીકળે; જમણા હાથે થતું કામ જમો હાથ ન જાણે, એવી રીતે કરેલો જ સેવા શ્રેષ્ઠ છે.

માણુસનો ખરો ધંધો.

માણુસજાતનો ખરો ધંધો એજ છે કે તેણે પોતાનું ચારિત્ર્ય ધડવું. કમાવાને અર્થે કંઈ શીખવુંજ પડે એવું નથી. જે માણુસજાતિનો રરતો કદિ છોડતો નથી તે માણુસ કદિ ભૂખે મરતો નથી, અને તેવો વખત આવ્યે તે ડરતો નથી.

ખરી કુળવણી.

પરોપકાર કરવો, ખીજની સેવા કરવી, ને તેમ કરવામાં જરાએ મોટાઈ ન માની લેવી એ ખરી કુળવણી છે.

માંદાની સેવા.

માંદા માણુસોની સેવા કરવી એના જેવો ઉત્તમ માર્ગ ખીજે શો હોય ? ધર્મનો ધણો સમાવેશ તેમાં થઈ જાય છે.

સાધુસન્તો અને દેશસેવા.

હિંદુસ્તાન સારે નશીબે ધર્મબદ્ધ છે. એટલે દેશસેવામાં આ કાળે ધર્મની પરિસિમા છે એ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય તો ધાર્મિક વૃત્તિવાળા માણસો રાજકીય કામમાં વધુ સંખ્યામાં જોડાય. જે કાળે સાધુસન્તો આ પ્રકરણ હાથમાં લેશે, તે કાળે હિંદુસ્તાન ધાર્મી કાર્ય સહેત્રથી કરી શકશે, એવી મારી માન્યતા છે.

રાષ્ટ્રની સેવા.

હું મારા કુટુંબની જાગ્યેજ સેવા કરી શકતો હોઉં, તેવે વખતે આખા હિંદની સેવા કરવા બહાર પડવા વિચાર કરવો, એ મદ જ કહેવાય ! હું મારા કુટુંબને જ મારા પ્રયત્નનું લક્ષ્ય બનાવું, અને અને તેમ કરીને હું આખા રાષ્ટ્રની સેવા કરું છું, બધે આખી માણુસજાતની સેવા કરું છું, તો તે વધારે સારું કહેવાય. આમાંજ નત્રતા છે આમાંજ પ્રેમ છે.

અલ્પચર્ય અને દેશસેવા.

અલ્પચર્ય એ મહાવ્રત છે. તે વિના મનની ગાંઠ સળંગડ થનાર નથી અલ્પચર્યથી માણુસ અવીર્યવાન, બાયલો અને હીનો થાય છે. જેનું મન વિષયમાં બમે છે, તેનાથી કશી દોડ થવાની નથી. આ વાત અગણિત દાખલાથી બતાવી શકાય છે. ત્યારે ધરસંસારીએ શું કરવું—એ સવાલ ઉભો થાય છે. પણ તે ઉભો થવાની કશી જરૂર નથી. ધરસંસારીએ સંગ કર્યો તે વિષય નથી એમ કોઇ કહી શકતું નથી. પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિને જ ખાતર સ્વસ્ત્રીસંગ કલો છે, ત્યારે સત્યાગ્રહીને પ્રજ્ઞેત્પત્તિની વાસના ન હોવી ઘટે. તેથી સંસારી છતાં તે અલ્પચર્ય પાળી શકે છે. આ વાત વધારે સ્પષ્ટ કરીને લખવા જેવી

નથી. સ્ત્રીનો શો વિચાર છે ? કેમ એ બધું થાય ? આ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે; છતાં જેને મહાકાર્યમાં ભાગ લેવો છે તેને એ સવાલનું નિરાકરણ કર્યા વિના છુટકોળ નથી.

હિંદુ ગૌરવ.

મારી માન્યતા છે કે પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિ હિંદમાંજ અતિ સુગમ છે.

ઉત્તમ રાજ્ય.

વખતે તમે જાણતા હશો કે હું કોઈ પણ પ્રકારનાં રાજ્યને પસંદ કરતો નથી; મેં અનેકવાર કહ્યું છે તેમ તેજ રાજ્ય સર્વોત્તમ છે કે જે ઓછામાં ઓછી સત્તા વાપરે છે; અને મને એમ જણાયું છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાંજ મારા ઉપર કમીમાં કમી સત્તા ચલાવવામાં આવશે, અને તેથી જ હું બ્રિટિશ સામ્રાજ્યપ્રતિ વફાદાર રહું છું.

નિર્ભયતાની જરૂર.

હિંદના મારાં પર્યટન દરમ્યાન મને જણાયું છે કે હિંદ. શિક્ષિત હિંદ, નિર્બળ કરી નાખે એવા તાપમાં ઝકડાઈ ગયું છે... ...જાહેર બોલવા ટાણે આપણે જે વાતો કચ્ચારીએ છીએ તેમાં આપણે ખરેખર માનતા હોતા નથી.

મારું સ્વદેશાભિમાન મને એમ નથી શીખવતું કે મારે દેશી રાજા નીચે તો રૈયત જેમ ખુંદાય તેમ ખુંદાવા દેવી. મારામાં બળ હશે તો હું તો દેશીરાજાના બુદ્ધિ સામે તેમજ ઇંગ્લેન્ડ બુદ્ધિ સામે ઝૂંઝીશ.

સ્વદેશાભિમાનની વ્યાખ્યા.

સ્વદેશાભિમાન એટલે હું દેશનું હિત સમજું છું. જો દેશનું હિત ઇંગ્લેન્ડને હાથે થતું હોય તો હું આજે ઇંગ્લેન્ડને નમીશ.

ખર્ચ દેશાભિમાન.

દ્વેષભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન મારે છે; પરંતુ પ્રેમભાવથી પોષાતું દેશાભિમાન તારે છે.

ધર્મ અને પ્રજાનું એકથ.

હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે ધર્મના માણસ રહી શકે છે તેથી કંઈ તે એક પ્રજા મરનાર નથી. નવા માણસો દાખલ થાય તે પ્રજાભંગ નથી કરી શકતા. તેઓ પ્રજામાં મળી જાય છે. એમ થાય ત્યારે જ અમુક મૂલક એ પ્રજા ગણાય. તે મૂલકમાં ખીજા માણસોનો સમાસ કરવાનો ગુણ હોવો જોઈએ. તેવું હિંદુસ્તાન હતું અને છે.

સ્વદેશી.

આપણે સ્વરાજ્યનો રસ લઈ શકીએ તેના પાંદેલાં સ્વદેશી પ્રત્યે આપણને પ્રેમ તો ખરો પણ રાગ સુધ્ધા થવો જોઈએ. આપણાં દરેક કાર્યમાં સ્વદેશીની છાપ નજરે પડતી જોઈએ.

સ્વદેશી ભાવના.

સ્વદેશી આપણામાં રહેલી તે ભાવના છે કે જે આપણને આપણી પાસેની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરવા અને તેની સેવા કરવા તથા દૂરની પરિસ્થિતિનો ત્યાગ કરવા પ્રેરે છે.

અસંતોષ.

મી. હુમ કહેતા કે હિંદુસ્તાનમાં અસંતોષ ફેલાવવાની જરૂર

છે. તે અસંતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાં સુધી માણસ પોતાની ચાલુ સ્થિતિમાં રાજી રહે ત્યાંસુધી તેને તેમાંથી નીકળવાનું સમજાવવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. તેથી દરેક સુધારાની પૂર્વે અસંતોષ હોવો જ જોઈએ.

સહિષ્ણુતા.

તમને હિંદના ઉપદ્રારની વાત સાંભળવી નથી ગમતી તે ખતાવે છે કે હજી તમારે સારૂં તો સ્વચ્છ જ્ય છેટે છે. તમારા જેવા ઘણા હિન્દી હોય તો આપણે આધા જઈ પાછા પડીએ.

અરજીની મીમાંસા.

બરોબરીઓ માણસ અરજી કરે તે તેના વિનયની નિશાની ગણાશે. ગુલામ અરજી કરે તે તેની ગુલામીની નિશાની છે. જે અરજીની પાછળ બળ છે તે બરોબરીઆની અરજી છે; અને તે પોતાની માગણી અરજી રૂપે જાહેર કરે તે તેની ખાનદાની ખતાવે છે.

બળ.

બળ તે નિર્ભયતામાં રહેલું છે. શરીરમાં માંસના લોચા બહુ હોવામાં બળ નથી.

કાયદા

કાયદા આપણને પસંદ ન હોય તે પ્રમાણે આપણે ચાલવું એવું શિક્ષણ મરદાષથી વિરૂદ્ધ છે, ધર્મવિરૂદ્ધ છે ને ગુલામીની હદ છે વર્તમાન પત્ર.

જાપાનું કામ, લોકોની લાગણી જાણવી અને તેને પ્રકટ કરવી, એ એક છે; બીજું કામ લોકોમાં અમુક લાગણીઓ જરૂરની હોય

તે પેદા કરવી એ છે; ને ત્રીજું કામ લોકોમાં એજ હોય તો તે ગમે તેટલી મુશીબતો પડે તો પણ એધડક થઇ જતાવવી.

બહુમતીની પોકળતા.

ધણા માણસોએ કહ્યું તે થોડાએ કણલ કરવું એ અનીશ્વરી વાર્તા છે, ને તે વહેમ છે. એવા દાખલા હજારો મળી આવશે જેમાં ધણાએ કહ્યું તે ખોટું હોય છે ને થોડાએ કહ્યું એજ સાચું હોય છે.

સત્ય!શ્રદ્ધાનાં લક્ષણ.

અનુભવે જોઈ છું કે જે માણસ દેશહિતને કારણ સત્યાગ્રહી થવા માગે છે તેણે ધ્વજચર્યા પાળવું જોઈએ, ગરીબાઇ ધારણ કરવી જોઈએ, સત્યનું તો સેવન કરવું જ પડે, અને તેનામાં અભયતા આવવી જોઈએ.

દાસીતનું વિષ.

પૈસો માણસને રાંક બનાવે છે. એવી બીજી વસ્તુ તે દુની-આમાં વિષય છે. એ બન્ને વિષામય છે. તેનો દંશ સર્પના દંશ કરતાં ભૂડો છે. સર્પ કરડે ત્યારે દેહ લઇને છુટકો કરે છે. પૈસો અથવા વિષય કરડે છે ત્યારે દેહ, જીવ, મન, બધું લેતાં પણ છૂટકારો થતો નથી.

ધનિક.

જેમ સરકાર તેમજ ધનિક, તેને તો સત્તાવીએ ત્યારેજ તે જાગૃત થાય છે. તેને સત્તાવવાનું એકજ સાધન છે તે તપશ્ચર્યા છે.

સંપત્તિમાં નીતિની શિથિલતા.

મને લગભગ બીન અપવાદ એવો અનુભવ થયો હતો કે જેની સંપત્તિ વિશેષ હતી, તેની નીતિ પણ તેના પ્રમાણમાં શિથિલ હતી.

આપણા દેશમાં પણ સંપત્તિના હોવાથી ખરા વિકાસને હાનિ પહોંચી છે.

મેજ શોખજ વેઠ કરાવે છે.

આપણે જે વસ્તુનાં નાખીએ છીએ તે શેર બાજરીના કે મુઠી ધાનના નહિ, પણ ખટ મધુરા સ્વાદ કરવાના; ટાઢ સહન થઈ શકવા પૂરતાં જેવાં તેવાં કપડાંનાં નહિ, પણ રેશમ કાનખાખનાં. જે આ લવરી મૂકી દઈએ તો કુટુંબનાં ભરણ પોષણની ચિંતા થોડીજ રહે છે.

ગરીબાઈની મીઠાશ.

જગતને વધારે વિચારું છું તેમ તેમ વધારે સમજાય છે કે તવંગર થવા કરતાં ગરીબ રહેવામાં વધારે આશ્વાસન છે.

ગરીબાઈનાં રૂપો વધારે સુંદર અને વધારે મીઠાં છે.

ખોટી ચિંતા એટલે અભિમાન.

જેને વિષે આપણે ઉપાય મથી શોધી શકતા તે સહન કરવું. તમે તમારું કર્તવ્ય કર્યું જશો એટલે તમને સંતોષ રહેશે. આપણે આપણી ફરજ બજાવતાં છતાં આખી દુનીયા રોખાયા કરશે તેનું કેમ કરશું ? તેનો વિચાર કરવો એ પણ અભિમાન ગણાય.

ગુણદૃષ્ટિ.

દૃષ્ટિ કરતાં માણસોના ગુણ વિશેષ જુઓ દૃષ્ટિથી તો આપણે બધા ભર્યા જ છીએ. એટલે આપણે માણસોના ગુણ શોધી તેનું જ મનન કરવું.

માન.

જે માન આપતાં ન શીખ્યાં તે માન લેવા પામતા નથી.

મોટરાંનું માન ન રાખીએ તો પ્રભનો નાશ થાય પણ મોટરાં પોતાનું કર્તવ્ય જૂલે તો પણ પ્રભનો નાશ થાય. મોટાઇ, કેવળ ઉમરમાં નથી રહેતી, પણ મોટી ઉમર હોવાથી મજેલા અનુભવમાં જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ પામેલા ચતુરાર્ધમાં રહેલી છે. કેવળ ઉમરની પૂજા કોઇ કરતું નથી.

વક્ષાદારી.

જૂઝમી અમલની સામે થવામાં વક્ષાદારી છે; આંધળા અમલને વશ થવામાં ખેવક્ષાઇ છે.

મેળાવડા અને પરિષદા.

મેળાવડા અને ભાષણો યોગ્ય સ્થાને અને યોગ્ય વખતે શોભી શકે છે. પણ માત્ર મેળાવડા અને ભાષણોથી પ્રભ ઘડાતી નથી.

સાર્વજનિક સંસ્થા.

આપણી ઘણી ખરી ખરી સંસ્થાઓ વિષે આપણે વશિકૃત્તિ વિશેષે જોઇએ છીએ. આ વૃત્તિને ગૌણ રાખી ક્ષત્રિય (સાહસિક) વૃત્તિને, બ્રાહ્મણ (દીર્ઘ દષ્ટિ) વૃત્તિને, અને મુખ્યત્વે કરીને શુદ્ધ (સેવા) વૃત્તિને પ્રધાનપદ આપવાની આવશ્યકતા છે.

સાર્વજનિક સંસ્થા અને ધન.

મારી તો ખાત્રી છે કે સારી કાર્યોને સારૂ આ ગરીબ હિંદમાં પણ પૈસો મળી રહે છે. કાર્ય સારૂ છે એમ સાબીત કરવું એ કારભારીનું કામ છે.

અનાથાશ્રમ.

આ બાબતમાં આપણે મુક્તિકેળ પાસેથી બહુ શીખવાનું મળી આવે છે. તેઓ જે અનાથાશ્રમે ચલાવી રહ્યા છે તેને જીવ છે. આપણા (આશ્રમે) પ્રમાણૂર્મા નિર્જીવ છે. તેઓએ હજારો બાળકોને આશ્રય આપ્યા છે તે તેઓને પરદ બનાવ્યા છે.

આશ્રમમાં આપણે મહાન રાષ્ટ્રીય પ્રયોગો કરી શકીએ છીએ. રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવણી આપી શકીએ, ઉદ્યોગો શીખવીએ, ખેતી શીખવીએ; જે ધંધા નષ્ટ થતા જાય છે તેને બચાવી લઈએ, આવી વ્યવસ્થાને પરિણામે આપણા અનાથ બાળકો તે કાલના પોતાના આશ્રમના શિક્ષકનો, કારીગરોનો નેતા બની શકે છે. આવાં અનાથાશ્રમમાંથી આપણે આપણા વાતાવરણને યોગ્ય એવું હિન્દુ રક્ષક લશ્કર ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ.

શુદ્ધ આનંદનું સ્થાન.

જ્યાં નિર્દોષ ભુદ્ધિ છે ત્યાં શુદ્ધ આનંદ છે.

ખરો સુધારો.

સુધારો એ વર્તન છે કે જેથી માણસ પોતાની ફરજ બજાવે. ફરજ બજાવવી તે નીતિ પાળવી એ છે. નીતિ પાળવી એ આપણા મનને તથા આપણી ઇંદ્રિયોને સચ રાખવી એ છે. એમ કરતાં આપણે આપણને ઓળખીએ છીએ, આ જ “સુ” એટલે સારો “ધારો” છે, તેથી જે વિરૂદ્ધ તે કુધારો છે.

હાલનો સુધારો.

મારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે હિંદુસ્તાન અંગ્રેજથી નહિ, પણ આજકાલના સુધારા નીચે કચરો ચેલું છે. તેની ઝડપમાં તે આવી ગયું છે.

વિનાશનું મુળ સ્ખલન.

ન્યાં ધણા લોકો વગર મોતે મરતા હોય ત્યાં ધર્મનો, કર્મનો, આચારનો અભાવ હોવાનો સંભવ છે.

અત્યંત વર્ગ.

અત્યંત વર્ગનો પ્રશ્ન ઓછી અગત્યનો નથી. હિંદુ સમાજમાં જે અધમ દેશને તેઓ પામ્યા છે તેમાંથી તેમનો ઉદ્ધાર કરવો એ હિંદુધર્મ ઉપરનું એક કાળું કલંક દૂર કરવા અરાબર છે.

હિંદુ ધર્મની વિકાળ અતિરૂપતાનો સચોટ દાખલો અંસજે તરફનું આપણું વર્તન છે.

અસ્પર્શ્યતા અને સ્વરાજ્ય.

આ અસ્પર્શ્યતાના દોષમાંથી આપણે મુક્ત નથી થયા, ત્યાં લગી આપણે સ્વરાજ્ય ભોગવવા લાયક છીએ કે નહિ, એ મોટો પ્રશ્ન રહેશે. ગુલામના માલિકો જે સ્વરાજ્ય ભોગવવા લાયક કહી શકાય તો આપણે ભલે હોષ શકીએ.

અત્યારે હિંદુધર્મ ઉપર ભૂલી ન શકાય એવી આ એક કાળી ડીલી છે. તે કલંક અનાદિ કાળથી ઉતરી આવ્યું છે એમ માનવાને હું ના પાડું છું.

શાસ્ત્રનો આધાર.

આપણા વર્તનનો બચાવ આપણે ન્યાયપૂર્વક ન કરી શકીએ તો શાસ્ત્રનો આધાર નિરર્થક છે. શાસ્ત્રો બુદ્ધિથી ને નીતિથી પર ન હોઈ શકે. જે બુદ્ધિ અને નીતિનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો ગમે તે પાપાંડનો ધર્મને નામે બચાવ થઈ શકે.

આચાર અને વિચારનો ભેદ

હું બહુ મનન કરતાં જોઉં છું કે આપણી કેટલીક કહેવતો ને આલતી શીખામણો કેવળ ધર્મવિરુદ્ધ છે. જેને સર્વોપરી પુસ્તક માનીએ છીએ તેને બ્યવહારમાં કોરે મૂકી દઈએ છીએ. જેટલું જોર મારામાં હોય તે બધું આવી રહેણી સામે અજમાવવાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો છે.

ધર્મ.

જ્યાં ધર્મ નથી ત્યાં વિદ્યા નથી, લક્ષ્મી નથી, આરોગ્ય નથી. ધર્મરહિત સ્થિતિ સર્વ શુષ્કતા છે, સર્વ શૂન્યતા છે.

શત્રુને મહાત કરવાની ધર્મ્ય રીત.

શત્રુને મારીને રાજ્ય કરવું એ તુચ્છ ઇચ્છા છે. શત્રુને આપણા મતનો બનાવી તેને મિત્ર બનાવવો એ ધર્મ છે.

હયનું પરિણામ.

આપણે આજે નામદં છીએ તેનું કારણ આપણને મહાર કરતાં આવડતું નથી, એ નથી; પરંતુ આપણે મરતાં ડરીએ છીએ, એ છે. જે મરણની બીતિથી ખરે કે ખોટો ભય આવતાં નાસી જાય છે, છતાં જે હરમડી એમ ઇચ્છે છે કે બીજો કોઈ પુરૂષ ડરાવનાર પુરૂષનો નાશ કરી ભયને દૂર કરે, તે જૈનધર્મના પ્રચારક મહાવીરનો, કે બુદ્ધનો, કે વેદનો અનુયાયી હોઈ ન શકે.

કાયાનો જીવો મોહ.

એક લક્ષમાં લેવાનું નાના મોટાને બધાને રહ્યું છે તે એ કે, કાયાને આપણે રોકી નથી શક્તા. તેથી તેને જતી કરી પરમાયમાં પરોવાઈ આત્મસિદ્ધિ કરવી.

હમ.

દેશ કાળ વિચારતાં એમ માનું છું કે હાલ તો ધણાજ થોડા હિંદીએ પરણવાની જરૂર છે. પરણવાનો અર્થ પણ બહુ ઉડો છે. વિષય ભોગવવાને ખાતર જે માણસ પરણે છે તે પશુ કરતાં પણ હીન છે.....આમ વિચારતાં જે પ્રજા હાલ ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષયની ઉત્પત્તિ છે. આથી જ પ્રજા હીન અને નાસ્તિક થાય છે તથા રહે છે.

આત્મા.

આત્મા કરતાં દેહ વહાલો ન થવો જોઈએ. જે આત્માને જાણે છે, તે દેહથી જુદો છે એમ બનણું જ. તે દેહની હિંસક રક્ષા નહિં કરે. આ બહુ અધરું કામ છે. પણ જેના સંસ્કાર અતિ પવિત્ર છે, તે સહેજે સમજે છે ને તે પ્રસાણે કરે છે. દેશમાં રહી તે જ આત્મા સાફ અથવા ખરાબ દરી શકે છે એ માન્યતા બહુ બૂલબૂલ-રેલી છે, ને તેવી માન્યતાથી દુનીઆમાં અધાર પાપ થયાં છે ને થાય છે.

કુશળ મોત.

જેને હું કલ્યાણ માનું છું તે કરતાં કરતાં અંદગીનો ભોગ આપવો પડે, તો બીજું કુશળ મોત કયું ?

મરણ.

મરણપર્યંત મારાથી અનિદ્રિત ન થાય એ ઇચ્છવું બસ છે. ને તેમ રખેને થઈ જાય તેની ચિંતા રાખવી ઘટે છે.

વ્યાયામ.

શરીર આત્માને રૂઝવાનું સ્થાન હોવાથી તીર્થક્ષેત્ર છે ને તેની

સંગીત.

સંગીતની અસર આપણી ઉપર બહુ થાય છે, એનો આપણને આભેદબુદ્ધિ ખ્યાલ નથી રહ્યો. નહિતો સંગીત આપણાં બાળકોને ગમે તેમ કરીને આપણે આપ્યું હોત. પ્રજા જાગૃતિને સારું સંગીતને રચાનું હોવું જોઈએ.

ડ્રિલ.

જે કોઈ પાઠશાળા વસ્તુની નકલ કરવી યોગ્ય હોય તો 'ડ્રિલ'ની નકલ કરવા જેવું છે, એમ મને લાગે છે એક મિત્ર ટીકા કરેલ કે આપણને ચાલતા આવડતું જ નથી. અને એકઠા થઈને ગીતસર ચાલવાની તો મુશ્કેલી ખૂબી નથી. આવી ડ્રિલનો કેવળ લગાડમાં જ ઉપયોગ છે એવું કાંઈ નથી. ઘણા પરાંપકારી કામોમાં ડ્રિલનો ભારે ઉપયોગ થઈ શકે છે.

રાષ્ટ્રીય કેળવણી.

સ્વરાજ્ય આજે મળે, કે કાલે—રાષ્ટ્રીય કેળવણી વિના તે નિભવાનું નથી.

રાષ્ટ્રીય કેળવણીમાં (૧) શિક્ષણ માતૃભાષા દ્વારા હોય, (૨) શિક્ષણ વચ્ચે ને ધરસંસાર વચ્ચે એકતા અથવા અનુગંધાન હોય, (૩) શિક્ષણ પ્રજાના મોટા સમુદાયની હાજતો પુરી પાડનાર હોય, (૪) શિક્ષકો પ્રથમ તો શ્રેણીને સારું તો જરૂર ચારિત્રવાન હોય, (૫) શિક્ષણ મફત હોય. (૬) શિક્ષણ ઉપર પ્રજાનો પુરો અંકુશ હોય.

વિદ્યા.

વિદ્યા ધર્મ વડે જ શોભે છે; સત્ય એ પોતેજ ધર્મ છે અને એને શોભાવવા બીજાની જરૂર પડતી નથી. પણ વિદ્યા એટલે

રજ્ઞાન હોય તો તેમાં શૈભા રહેતી નથી, કારણ કે એ તો માત્ર સાધન રૂપ છે.

કેળવણી.

કેળવણી એક એવી વસ્તુ છે કે જેને માટે એકલા પૈસાનો નહિ પણ શરીરનોયે ભોગ આપવો પડે છે.

આત્મજ્ઞાન.

અક્ષરજ્ઞાન મેળવ્યા વિના આત્મજ્ઞાન તદ્દન શક્ય છે.

કેળવણી.

કેળવણીને આજીવિકાનું દારૂ ગણવું એ મારી અદ્યપમતિ પ્રમાણે તુચ્છ વૃત્તિ છે. આજીવિકાનું દારૂ-સાધન શરીર છે.

શિક્ષણનું કાર્ય.

વિદ્યાનું જ્ઞાન પ્રધાન અને આજીવિકા ગૌણ. જે આટલું પરિવર્તન થાય તો તેટલે દરજ્જે અને માત્ર તેટલે જ દરજ્જે હિંદા પ્રજા કાંઈક મેળવશે.

કેળવણીનો આદર્શ.

જો ખરા સદ્ગુણોનું અનુકરણ તમે કરો, સદ્ગુણમય તમારું જીવન બની જાય, તો કેળવણીનો મારો આદર્શ તમે પૂર્ણ કર્યો છે. આ ગુણોથી સજ્જ થઈ તમે આલમના કોઈ પણ ખુણે—ખોયરે તમારું ગુજરાન મેળવી શકશો, અને આત્મજ્ઞાન-અક્ષરજ્ઞાન મેળવવાને રસ્તે ચઢી શકશો.

શિક્ષણ.

શિક્ષણ એટલે અક્ષરજ્ઞાન નહિ, પરંતુ ચારિત્ર્યનો ખીલવણી

—ધર્મ ભાવનાનું ભાન—એ મત મારા સઘળા પ્રકારના વાંચનથી મજબૂત થાય છે.

ખરે અભ્યાસ.

જે માણસ પોતાની ફરજ બજાવે છે તે સદાય અભ્યાસ કરે છે.

સારી રહેણી રહેતાં શીખવું એ અભ્યાસ છે, બાકી બધું મિથ્યાભ્યાસ છે.

શિક્ષક.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો પોતાની શક્તિ ઉપરાંત પરિણામ બતાવી શકે છે, એ આપણી ભવ્ય સમ્મતાનું ફળ છે એમ હું માનું છું.

કૌલેજની ખર્ચાળ વ્યવસ્થા.

મારી માન્યતા છે કે કૌલેજમાં હાઇસ્કૂલ વગેરેના શબ્દોમાં આ ગરીબ દેશથી ન સહન થાય શકે એવું ખર્ચ કરવામાં આવે છે. તેને બદલે જે પ્રાથમિક કેળવણી, સૃષ્ટિસૌન્દર્યનો કંઈ પણ ખ્યાલ રહેતો હોય અને આરોગ્યની સંભાળ રહેતી હોય એવી જગ્યાએ સુશિક્ષિત, પીઠ અને નીતિમાન શિક્ષકો મારફત આપવામાં આવે તો થોડી મુદતે આપણે ધણા મહત્વનાં પરિણામો નોંધી શકીએ.

ક્ષત્રિત્વ કેળવણી.

આપણી કેળવણીમાં ક્ષત્રિયકળાને સ્થાન નથી. મને પોતાને તે દુઃખની વાત નથી. મેં તો અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેલું સુખ માની લીધું છે. પણ પ્રજાને હથીયાર વાપરતાં શીખવું છે. જેને શીખવું હોય તેને પ્રસંગ મળવો જોઈએ. પણ તે તો કેળવણી ક્રમમાં વિસરાઈ ગયેલું જ જણાયું છે.

ભાષાની શક્તિ.

ભાષાઓ તે લોકોના ચારિત્ર્યનું પ્રતિબિંબ છે. દક્ષિણ આફ્રિકાના સીધી લોકોની ભાષા જાણુનાર તેઓના રીતરિવાજ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવી લે છે. ગુણુ કર્મ પ્રમાણે ભાષા બંધાય છે. જે ભાષામાં વીર્ય, સત્ય, દયા આદિ લક્ષણ નહિ હોય તે ભાષામાં વીર, દયાવાન અને સત્યવાદી પુરુષો નહિ થાય એમ આપણે બેધડકપણે કહી શકીશું; પણ કોઇનું દીધું નથી ચડતું પણ પોતામાં હોય તો કટાઇ ગયેલું છતાં કાટનું આવરણ ઉતર્યે પ્રસરી નીકળે છે. આપણે ઘણા કાળ દાસત્વ ભોગવ્યું છે, તેથી આપણામાં વિનયની અતિશયતા સૂચવનારા શબ્દોનો ભંડાર ઘણો વધારે જોવામાં આવે છે.

માતૃભાષા.

આપણી શાળાઓ જતે વિદ્યાલયો આપણને માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપતી ન થાય ત્યાં સુધી આપણે જંપીને બેસવું નહિ.

માતૃભાષાનો નિરાદર માતાનું નિરાદર સમાન છે. જે માતૃભાષાનો નિરાદર કરે છે તે સ્વદેશભક્ત કહેવાવાને લાયક નથી.

ઇંગ્રેજી ભાષાનો અભ્યાસ.

જેમ જેમ આપણો ઇંગ્રેજી અભ્યાસ વધે છે તેમ તેમ આપણે પ્રજાને જૂલતા જઘએ છીએ ને તેમને સમજાવવાની શક્તિ ઓછી થતી જાય છે.

મને ઇંગ્રેજી ભાષાનો દૂષ નથી. તેમાં અખુટ ભંડાર ભર્યો છે. તે રાજભાષા છે; જ્ઞાનદ્રવ્યથી ભરેલી છે, પણ બધા હિન્દીઓને તે શીખવાની જરૂર નથી એવી મારી માન્યતા છે.

ઇંગ્રેજી ભાષા રાખવાની જરૂર છે એવી માન્યતાએ લીધે આપણે જુલામ બની રહ્યા છીએ. આપણે ખરી દેશસેવા માટે નાલાયક ન

થયા હીએ. આમ માનવાની ટેવ આપણને ન પડી હોત તો આપણે સહજ સમજી શકત કે ઇંગ્રેજી ભાષા શિક્ષણનું વાહન હોવાને લીધે આપણી બુદ્ધિ (સૂતકી) અસ્પર્શ થઇ ગઇ છે. આપણે જનસમૂહથી નીરાળા પડી ગયા હીએ. આપણા દેશના મહા મુંદર મગજ પાંજરામાં પૂરાઇ રહ્યા છે.

ડીઝીનો મોહ.

આપણને ડીઝીનો ભારે મોહ છે. ઉત્તીર્ણ થવા ઉપર આપણા જીવનનો આધાર રાખીએ હીએ. આખી પ્રજાને નુકશાન થાય છે. ડીઝી એ સરકારી નોકરીઆત વર્ગનેજ કામની છે, એ આપણે ભૂલી જઇએ હીએ. પણ પ્રજાની ઇમારત કંઈ નોકરીઆત વર્ગ પર ચણવાની નથી.

પશ્ચિમની કેળવણી.

જેઓ પશ્ચિમની કેળવણી પામ્યા છે, તે તેના પાસમાં જે આવ્યા છે તે જ ગુલામીમાં ઘેરવા છે.

ઇતિહાસની કીંમત.

તવારિખમાં ન જોયું હોય તે ન જાને એમ માનવું એ હીણુ-પણુ છે. જે વાત આપણી અક્રમમાં આવી શકે તે આપણે છેવટે અજમાવવી તો ઘટે જ છે.

વિદ્યાર્થી.

વિદ્યાર્થીઓએ પક્ષાપક્ષથી દૂર રહેવું જોઇએ. તટસ્થ રહીને પ્રજાના યથા આગેવાનો તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખવાની આવશ્યકતા છે. આગેવાનોના ગુણદોષની સરખામણી કરવાનું પણ તેનું કાર્ય નથી વિદ્યાર્થી તો ગુણગ્રાહી જ છે. તે ગુણની પૂજા કરે છે.

વિદ્યાર્થી અને રાજનીતિ.

વિદ્યાર્થીવર્ગ આપણા દેશની રાજનીતિના વિષયો ઉપર જાહેર સભાઓમાં ભાષણો આપે એ મારે મન તો પ્રજાની પ્રગતિનું આસ આરં ચિહ્ન નથી; પરંતુ તેથી એમ નથી સમજવાનું કે તમારે તમારા વિદ્યાર્થી જીવન દરમિયાન રાજનીતિનો અભ્યાસ ન કરવો. રાજનીતિ એ આપણા જીવનનું એક અંગ છે. આપણે આપણી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સમજવી જોઈએ; આપણે આપણી રાષ્ટ્રીય પ્રગતિ અને તે બધી બાબતો જાણવી જોઈએ.

વિદ્યાર્થી અને પોષક તત્વ.

આજે તો આમ થાય છે; રાજકીય જીવનનો ધણો ભાગ વિદ્યાર્થીજીવનમાં જ હોય છે; જ્યારથી વિદ્યાર્થીઓ કોલેજ છોડી જાય છે અને વિદ્યાર્થી મરી જાય છે, ત્યારથી તેઓ અન્ધકારમાં પડી જાય છે, અને તેઓ કંગાળ અને તુચ્છ પગારની નોકરી શોધે છે. તેઓની અભિલાષાઓ વધારે ઉંચી જઈ શકતી નથી; ઇશ્વર વિષે તેઓ કંઈ જાણતા નથી; તેઓને પોષક તત્વની—સ્વતંત્રતાની માહિતી હોતી નથી.

માઆપની ફરજ.

આપણે આપણાં છોકરાઓને ખોરાક કે વસ્ત્ર આપવાની આપણી ફરજ સમજીએ છીએ તેવી જ રીતે કેળવણી આપવી તે પણ પ્રત્યેક માઆપની ફરજ સમજવાની છે.

‘ખડ’ સ્વરાજ્ય.

આપણે આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવીએ તેજ સ્વરાજ્ય છે, અને એ સ્વરાજ્ય આપણી હથેલીમાં છે.

સ્વરાજ.

એમાંથી (સત્યાગ્રહ અને શસ્ત્રક્રિયા) એક વિના સ્વરાજ્યનો

કે લોકોની જાગૃતિનો સંભવ નથી. ક્રિયા વિના મળેલું 'સ્વરાજ્ય' સ્વરાજ્ય નહિ હોય. લોકોની ઉપર એવા સ્વરાજ્યની અસર કંઈ જ ન થઈ શકે. પોતાનું જાણ અનુભવ્યા વિના કદિ જાગૃતિ થવાની જ નથી. આગેવાન ગમે તે કહે, સરકાર ગમે તેમ મથે, છતાં જો તેઓ અને આપણે બધા સત્યાગ્રહને પ્રધાનપદ ન આપીએ તો શસ્ત્રક્રિયાનું જોર તેની મેળે જ વધશે.

સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું છે. તેમાં છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે.

બાહ્ય અને આંતરિક પ્રવૃત્તિનો મેળ.

આપણી ચળવળ એવડી હોવી જોઈએ. સરકારને અરજીઓ ભલે કરાય, વડી ધારાસભામાં ભલે હક્ક મંગાય, પણ આ કાર્યો કરતાં લોકજાગૃતિને સારૂ આંતરિક ચળવળની વધારે અગત્ય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં દંભ, સ્વાર્થ વિગેરે દાખલ થવાનો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં તેમ થવાનો ખણે આછો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિ વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ શાબશઃ નહિ, એટલું જ નહિ પણ તે નિરર્થક જવાનો સંભવ છે.

ભૂલ કરવામાં રહેલાં સુધારણા.

જોતે ભૂલ કરવાનો હક્ક નથી તે કદિ સુધારો કરી શકવાના નથી.

ભૂલ કરવાની છૂટ અને તે સુધારવાની સત્તા એજ સ્વરાજ્યની વ્યાખ્યા છે.

એકાગ્રતા.

એક કામ પૂરું ન થયું હોય ત્યાં સુધી તેને માટે જ જીવડું અને તેને માટે જ મરવું એ મારો સિદ્ધાન્ત છે.

ન્યાયવૃત્તિ.

આપણી સ્વતંત્રતા આપણે ચહાતા હોઇએ તો ખીજની છીનવી લેવાનો આપણને અધિકાર નથી.

ઈંગ્રેજ પ્રજા.

ઈંગ્રેજ પ્રજા સાહસિક છે, તેનામાં ધાર્મિક વૃત્તિ રહેલી છે, તેનામાં પોતાને વિષે અડગ શ્રદ્ધા છે; ને વીરોની પ્રજા છે, તે સ્વ-નંત્રના સાધે છે, પણ તેનામાં વ્યાપારવૃત્તિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે. લક્ષ્મી સંપાદન કરતાં હંમેશાં સાધનની યોગ્યતા અયોગ્યતા વિષે તેણે વિચાર નથી કર્યો.

ઈંગ્રેજ પ્રજામાં રાજ કરવાની શક્તિ છે, એ કેવળ તેના પશુ-ખળથી જ નથી. તેનામાં કળા છે, કૌશલ્ય છે, દીર્ઘ દષ્ટિ છે, ચતુ-રાઇ છે, ડહાપણ છે.

ઈંગ્રેજ પ્રજાએ ધણી પુણ્ય કાર્યો કર્યા છે, તેને સારુ પ્રભુ તેનું 'લલુ' કરો ! પણ અંગ્રેજ પ્રજાને નામે ઈંગ્રેજ અધિકારીઓએ હિન્દુસ્તાનને શત્રુરહિત કરી જે 'અધોર પાપ' કર્યું છે તે જો હજી અધિકારી વર્ગ નહિ એતે તો તેનાં બધાં પુણ્યને ઘોઈ નાખશે.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના જે અમુક આદર્શો છે તેને હું ચાહું છું, અને તેમાંનો એક આદર્શ આ છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની દરેક પ્રજા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ, પોતાની પ્રતિષ્ઠાનું રક્ષણ, અને પોતાના અન્તઃકરણને અનુકુળ આચરણ કરવામાં પૂરેપૂરી છૂટ ભોગવે. મને લાગે છે કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય માટે આમ કહેવું વ્યાજબી છે; પરંતુ ખીજ કાંઈ રાજ્ય માટે તેમ કહી શકાય નહિ.

ખરું હિંદુસ્તાન.

ભારે હિંદુસ્તાન ઇંગ્રેજ બનશે ત્યારે તે હિન્દુસ્તાન નહિ કહેવાય; પણ ખરેખરું ઇંગ્લીશસ્થાન કહેવાશે.

જો હિન્દુસ્તાન અંગ્રેજ પ્રજાની નફા કરે તો હિન્દુસ્તાન પાયમાલ થઈ જાય એમ ભારે તો ખાસ વિચાર છે.

હિંદ અને ઇંગ્લાંડનો સંબંધ.

ઇંગ્લાંડ પોતાની નીતિ બદલે કરી છે કે હિંદીઓના હિત માટે જ તે હિંદને સંકળે છે.

મ્હેં કેટલાક સિદ્ધાંતો મારા જીવનમાં ગોઠવ્યા છે તે તેને અમલમાં મૂક્યા છે તેથી મને જે સુખ મળ્યું છે તે મેં ખીજામાં નથી જોયું. + + એ સિદ્ધાંતો હિંદને આપી મારા સુખનો અનુભવ હિંદને કરાવવાની મને ભારે અભિલાષા છે.

સત્ય વિના સર્વ મને તો શુષ્ક લાગે છે. અસત્યથી દેશને લાભ ન જ થાય.

આદર્શને વળગવા જઈએ છીએ તેમ તે વેગળો જતો દેખાય છે, પણ આપણે વધારે વેગે ધસવું એ જ પુરુષાર્થ છે.

હિંદનો આર્થિક ઉદ્ધાર સ્વદેશીમાં જ છે. સ્વદેશીમાં ધર્મનાં મૂળ છે. ધર્મનો ત્યાગ કરીને કાર્મ પ્રજા ઉન્નતિ પામી નથી.

ખેડુત લયભીત રહેશે, દરજના બોળ તળે કચરાએલા રહેશે. તેઓનાં શરીર રોગા હશે તો હું હિંદુસ્તાનનો નાશ જ જોઉં છું.

સ્ત્રીઓના વિના ધર્મની રક્ષા કોણ કરે ? સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન અને મૂઢ દશામાં રહે, સ્ત્રીઓને હિંદુસ્તાનની દશાની ખબર ન હોય તો ભવિષ્યની પ્રજાની શી વલે થાય ?

પ્રેમ અજ્ઞાનની સાંકળોને તોડી શકે છે એવો નીતિ અનુભવ કાને નથી થયો ?

ધર્મ વિના કોઈ પણ પ્રજા ખરી રીતે આગળ ન વધી શકે એમ હું માનું છું.

હું વર્ણશ્રમને અસ્પર્શતાની ભાવના સાથે બીલકુલ જોડી દેવા માંગતો જ નથી. + ગમે તેની સાથે ભાણુ વહેવાર કે બેરી વહેવાર રાખવા આપણે બંધાયલા નથી.

હિંદુ અને મુસલમાન, આપણે બન્ને એક જ છીએ. એક બીજાના સુખ-દુઃખના સાથી છીએ.

સ્વદેશીનો સંપૂર્ણતાએ અંગાકાર કર્યા વિના આપણે કદી આપણી આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવવાના નથી, અને આપણી કંગાડી-અત દૂર કરી શકવાના નથી.

હું જે વસ્તુને માનું તેનો અમત્ત કરવાનો મારો સ્વભાવ પડી ગયો છે.

સ્વદેશી એટલે સર્વ હિંદીએ હિંદુસ્તાનમાં પેદા થતી ચીજોનો જ ઉપયોગ કરવો.

સ્વદેશીની ઉન્નતિ કરવી હોય તો આપણે બધા સ્વદેશી કાપડ જ વાપરવાનું વ્રત લઈએ.

દરેક સ્ત્રી પોતાના બચત વખતમાં સુતર કાંતવાનો ધર્મ સમજે તો પ્રજાને સુતર રૂને દામે પડે.

દરેક પુરુષ પોતાના કાજલ પડા સમયમાં સુતર વણે તો પ્રજાને કાપડ રૂને દામે પડે.

કાંતવાનું શીખતાં અડવાડીયું લાગે. વણવાનું શીખતાં આઠ અડવાડીયાં લાગે.

કાંતવું એ આપણો પુરાતન ખાનદાની ધંધો ગણાયો છે. તેમાં રાણીઓ સુદ્ધાં જોડાએલી રહેતી.

જેડૂતોની દિનપ્રતિદિન દુઃખી હાલત થતી મટાડવાને સાર તેમને મદદગાર ધંધો આપવો જ જોઈએ.

ધણી ગરીબ બહેનો સ્વતંત્ર ધંધાને અભાવે અત્યાચારનો ભોગ થઈ પડે છે.

આળસ એટલે નવરા ખેસવું.

હિંદુસ્તાન કંગાલ છે. તેઓમાંના ધણાને એક જ ટંક ખાવાનું મળે છે.

ગરીબોના શ્રાપથી પ્રજાઓ નાશ પામી છે. રાજાઓ પોતાના મુગટ ખોઈ ખેડા છે, અને ધનાઢય બીખારી થયા છે.

કર્મ કાંઈને મૂકવું નથી અને મૂકનાર નથી. ગરીબોની કૃપાથી રાજા-પ્રજા તરી ગયા છે.

મ્હારી ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ બતાવવાનો સરલ કાયદો તો એ જ છે કે મારું જે કાર્ય, મારી જે સેવા જેને પસંદ પડ્યા હોય તે તેઓ કરતા થઈ જાય.

હું સત્યને જ શોધતો, સત્ય આચરતો, અને સત્યનું જ ચિંતન કરતો મરવા ઇચ્છું છું.

વિવાહ-ધાર્મિક ક્રિયા છે, પ્રેમ એકજ વખત પરણી શકે છે.

વિધવા પૂજ્ય છે. તેનો તિરસ્કાર એ ખપ છે.

+ + કળેડાં અને બાળલગ્ન પાપરૂપ જ ગણવાં જોઈએ.

સ્વદેશીનો ત્યાગ એ આપણી કંગાલ હાલતનું એક સમજ કારણ છે. તેના પુનઃ સ્વીકારમાં આપણી આબાદીનાં મૂળ રહેલાં છે.

માણસ પોતાની મઠીમાં બેઠો બેઠો કાંઈ સહવિચાર કરે તો

પણ સારી રીતે વખત ગાળી શકે છે. વખતની કિંમત ગણતાં શીખશું તો જ અમેરિકા, જાપાન અને યુરોપ સાથે હરીફાઈ કરી શકશું.

આપણા દેશના ત્રિવિધ તાપનું જ્ઞાન હોય તેમણે તે હોલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ,

પ્રજના નેતા તે પ્રજના સેવક છે. સેવકને કાંઈ પૂજા ન જોઈએ.

હિંદુસ્તાનના સાડા સાત લાખ ગામડાંમાં વસતા વલુકરો અને ખેડૂતોની સ્થિતિ પાંચમાલીની હોય ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાન આબાદ છે એમ કહી શકાય જ નહિ.

સ્વદેશી એ દેશની કામધેનુ છે. સત્યયુગને ફરી દેશમાં પ્રવર્તાવવાનો ઉપાય છે.

જો “જંગલ” જતું હોયતો ગામથી એક માઇલ દૂર જવું.

આપણે બદલો લઇને કાઢીને મદદ કરીએ તેમાં રસ કે સાર નથી હોતો.

ફરજને બદલો હોય જ નહિ.

દેશના ઉદ્ધારને સાફ દેશ ઉપર પ્રીતિ, દેશને અર્થ ઉઘોગ એટલે ધર્મ જગૃતિ સિવાય કશાની જરૂર નથી. દરેકે પોતાનો આજનો ધર્મ સમજી તે આચરવો.

સત્ય વિના નિર્દોષતા સંભવે જ નહિ. સત્યનું આચરણ એજ મુક્તિનું દાર છે.

સત્ય વિના નિર્ભયતા નથી તે સ્વદેશી વિના અર્થ લાલ નથી.

સ્વદેશી એ સનાતન સિદ્ધાંત છે તેનો ત્યાગ કરી માણસે જાતે અપાર દુઃખ વહોરી લીધું છે.

એક જ વ્યક્તિ સ્વદેશીનું પાલન કરે તેથી દેશને એટલા પૂરતો પણ લાભ થાય છે.

અન્યાયથી પીડાતો માણસ રહેજ પણ અવસર મળતાં અનય કરવા લલચાય એ બનવા જોગ છે.

અન્યાયનું સ્વરૂપ જગારે ઉગ્ર હોય ત્યારે સદાય આપવાનું બંધ કરવું એ આપણો ધર્મ છે.

શરીર સાબું તો મન તાબું. એ આત્માનું એક સૂત્ર છે.

હું સ્વદેશનો ચુસ્ત બકત છું. કારણ કે એમાં વિકાસનો નિયમ જોવામાં આવે છે.

સ્વદેશી ધર્મનું રહેજ પાલન પણ મનુષ્યોને મહા દુઃખમાંથી ઉગારે છે.

સંસાર સાધુઓ માટે નથી એમ કહેવામાં માનસિક મંદતા જણાઇ આવે છે.

પુરુષાર્થ કરવો એ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ છે અને પુરુષાર્થ એ સાધુ-ખરેખરા ગૃહસ્થ-થવાના વિષમ પ્રયાસ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

ખરી નીતિ તો “ શઠં પ્રત્યપિ સત્યમ્ ” એ જ છે.

સખ્ત શિક્ષામાંથી છૂટવું હોય તો આપણે ક્રોધનો બદલો ક્રોધથી નહિ પણ મૃદુતાથીજ વાળવો જોઈએ, આ નિયમ વૈરાગીઓ માટે નહિ પરંતુ ખસુસ કરીને સંસારીઓ માટે જ છે.

મારફાડ કરીને હકો મેળવવાનો રસ્તો સહેલો તો જણાય છે પણ આખરે તે અધરો થઈ પડે છે, જેઓ તલવાર વાપરે છે તેઓ તલવારથી જ મરે છે.

મજુરોને પોતાના બળનું પૂરું જ્ઞાન આવે ત્યારે મજુરો માલીક કરતાં વધારે અન્યાય કરે.

મજુરમાં જે માલીક જેટલું જ્ઞાન આવી જાય તો મજુરની શરતે જ કામ કરવું પડે.

માલીકો કેવળ પૈસાના બળ ઉપર ઝુઝતા નથી. તેમનામાં અક્ષય, કળા વગેરે રહ્યાં જ છે.

મજુરો પોતાની સંજ્યા અથવા તો પોતાના બાહુબળ ઉપર એટલે મારફાડ ઉપર આધાર રાખે તો તેઓ આપત્તાત કરશે ને તેઓ દેશના ઉદ્યોગોને નુકસાન પહોંચાડશે.

જે તેઓ (મજુરો) કેવળ ન્યાય ઉપર ઉભી ન્યાય મેળવવા દુઃખ જ સહન કરશે તો તેઓ હમેશાં જય મેળવશે. એટલું જ નહિ પણ માલીકોને સુધારશે, ઉદ્યોગો વધારશે અને માલીક મજુર બનને એક કુટુંબના થઇ જશે.

ખાદીની વપરાશ એ સ્વદેશીનો પાયો છે. ખાદીની અપતમાં જ લાખો ગરીબ માણસો પોતાને ઘેર એકાં પ્રમાણિકપણે આજીવિકા મેળવવાની શક્તિ ધરાવી શકે છે.

જે જે ઉપયોગમાં આપણે ખાદી લઇ શકીએ તે તે ઉપયોગમાં ખાદી જ લેવી. મનમાં ખાદી વાપરવાની ખાંત રાખવાથી તેનો સદુપયોગ મળી રહેશે.

ધાર્મિકલાવના વિનાના મનુષ્ય નિર્થક જીવે છે.

બળિદાન આપવાની તૈયારી કરીને પ્રજા ચડી શકશે. વેર વાળવાની તૈયારીઓ કરીને નહિ ચડાય.

જે દ્રઢતાની સાથે નમ્રતાનું મેળવણું હશે તો જીતની મતે ખાતરી છે. જે ગુસ્સે દ્રેષ, તિરસ્કાર અને છેવટે ખુનામરકીનું

આત્માન્ય થાય તો પરિણામે હાર જ મળે.

આખી દુનિયાની સાથે મિત્રભાવે રહેવું એ મારો ઉદ્દેશ છે. અન્યાયની સામે પૂર જોરથી લડતાં છતાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવ રાખી શકાય એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે.

આપણે ધીમાશયી વધવું જોઈએ કે જેથી સખત તાપને સમયે પણ આપણે આપણી પોતાની ઉપરનો કાણુ છોડી ન દઈએ.

અહંકારી (માણસ) પોતાની અહંતાના સાધનો એકાએક બીજાને નથી સોંપતો.

શુદ્ધ સાધનો વાપરનારો તકદીર ઉપર હાથ મૂકી શકે પણ મેલાં સાધન વાપરનારાને તેમ કરવાનો આધિકાર જ નથી.

શુદ્ધ અપવાસથી શરીર, મન અને આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. અપવાસથી દેહને કષ્ટ થાય છે અને એટલે દરજ્જે આત્મા મુક્ત થાય છે.

શુદ્ધ હૃદયની પ્રાર્થનામાં ચમત્કાર રહેલો છે. એ દ્વારા આત્મા પોતાની વધારે ને વધારે શુદ્ધિ માટે ઝંખ્યા કરે છે.

ગાયત્રીનો હાથ જે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને રોગીનો રોગ કાઢવાને સારૂ ગાયત્રીનો જે જપ કરવામાં આવે છે તેથી અમારા અર્થને પુષ્ટિ મળે છે.

પ્રજ્ઞના સંકટ સમયે દીન હૃદયે તન્મયતાથી અને સમજપૂર્વક જે ગાયત્રીનો જપ કરવામાં આવે તો સંકટને વિખેરી નાંખવાને માટે એના જેવું એક પણ સગળ શસ્ત્ર નથી.

ગાયત્રીનો જપ કરવો, નિમાજ પઢવી કે પ્રાર્થના કરવી એ બધું તો અજ્ઞાન અને બોળા લોકોને માટે છે અને એ એમના વહેમ છે એમ માનવું એ મોટામાં મોટી ભૂલ છે.

અપવાસની સાથે શુદ્ધ વિચારોનું સેવન થાય, અને અધમ વાસનાઓની સામે ટક્કર ઝીલવા સંકલ્પ થાય ત્યારે જ અપવાસ ખરો કહેવાય. મનુષ્યે તેની સાથે તન્મય થઇ જવું જોઇએ.

મન દશે દિશામાં ભટકતું હોય ત્યારે પ્રભુના નામના મણુક ફેરવવા નકામા છે.

પ્રભુ તેમ જ વ્યક્તિના જીવનવિકાસમાં જૂના સમય થયાં પ્રાર્થનાએ અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે.

જો મારે વિશ્વાત્માને ઓળખવો હોય તો અંતરાત્માને ઓળખવો પડશે. આત્મૈવ આત્મનો બંધુ ।

જો આપણે બધા સત્ય અને અહિંસાના સનાતન સિદ્ધાન્તાનુસાર આપણું જીવન ગાળતા થઇશું તો શાંત કે બીજી કોઈ ગતના કોઇ અવરોધની આપણને જરૂર નહિ રહે.

આપણું કામ પ્રભુને ઓળખવાનું છે. એ મારા જેવા મનુષ્યનો વિચાર. પ્રભુને ઓળખવાનું ભૂદી જમને આપણે પૈસાની પૂજા કરતા થયા. સ્વાર્થ સાધતા થયા.

આપણી પ્રભુ સત્ય લખતી, સત્ય બોલતી અને સત્ય આચરતી થાય એ મારી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે.

આખું વિદ્યાર્થીજીવન નિર્દોષ હોવું જોઇએ. વિદ્યાર્થીજીવનમાં રાગદ્વેષાદિને અવકાશ ન હોવો જોઇએ.

આપણે ઉદ્ધતાર્હ, અવિનય અને કઠોરતાથી તો બચી જવું જોઇએ.

ન્યાં ન્યાં સત્ય, દૃઢતા, બહાદુરી, નિર્દોષતા ઇત્યાદિ સ્થાયી ગુણો જેવામાં આવે છે તેનું સ્મરણ કાયમ કરવું એ જ પ્રભુનું કર્તવ્ય છે. એમાં જ પ્રજ્ઞાની ઉન્નતિ છે.

દ્રૌપદ કરવાથી દ્રૌપદી પોતાને નુકશાન કરે છે, એમાં શક નથી.

બૂલ સુધારવાનો પહેલો માર્ગ, બૂલને ઓળખતી ને તેથી શરમાવું એ છે. ઢાંકી રાખવાથી તેની પૂરી ઓળખ થતી નથી. ને બૂલેલો માણસ શરમ છોડી ઉદ્ધત બને છે ને બૂલના ખાડામાં ઉઠેા ઉતરે છે.

શરીરમાં થએલા ગુમડાને જેમ કાપ્યે કે ફાડ્યે જ છુટકો છે તેમ બૂલને પણ ઉઘાડી પાડ્યે જ છુટકો છે.

મારી પદ્ધતિમાં અન્યાયનો વિરોધ એટલે સુધી આવે છે કે જો અન્યાયી ન સુધરે તો તે ત્યાજ્ય છે. પછી જાલે તે સજા પાપ હોય. જો તેનો લાગ ન કરીએ તો તેના અન્યાયમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ છીએ.

અન્યાય એ એક મોટી ભૂલ છે.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરે તે જ જ્ઞાની છે એમ શામળ ભટ્ટે આપણને શીખવ્યું છે. શત્રુમિત્ર પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું ગીતાજી શીખવે છે.

સ્વતંત્ર રીતે પોતાના દોષ નીરખીને તે દૂર કરવા એ દરેક સ્ત્રી પુરુષનું કર્તવ્ય છે.

જેને પોતાના સત્ય ઉપર વિશ્વાસ છે તે તો સમુદ્ર જેટલી ધીરજ રાખે.

જે માણસ ઘણી લાલચને વખતે લાલચોથી દૂર રહી શકે તે જ જીત્યો કહેવાય તેમ ગુસ્સો કરવાનો ભારે પ્રસંગ આવ્યા ખતાં પણ જે ગુસ્સાને રોકી શકે છે તેણે જ તેને જીત્યો કહેવાય.

દાર ખીડીનું બ્યસન છોડી મજૂરોએ ખયેલો પૈસો પોતાની અને કુટુંબની કેળવણીમાં વાપરવો જોઈએ. જુગાર મપ્પા વગેરે બધ

કરી કચેલો વખત (વિદ્યા) શીખવામાં ગાળવો જોઈએ.

(જે મિલ માલિકો) મળુરોને સારૂ સ્વચ્છ દૂધ, નારતા વિગેરેની દુકાનો કાઢે, વાંચનશાળા સ્થાપે, તેઓને સારૂ નિર્દોષ રમતો ચોળે તો સહેજે મળુરો વ્યસનોમાંથી નીકળી જાય.

મળુરો પોતાનાં છોકરાંને નિશાળોમાંથી ખચાવી લઈ મળુરીએ ચઢાવે છે એ તો અધમ હાલત જ ગણાય. કોઈ સારી ગણાતી પ્રજા પોતાનાં છોકરાંને આવો દુરુપયોગ નથી જ કરતી.

કમતીમાં કમતી ૧૬ વર્ષ સુધી તો (મળુરોએ) છોકરાંઓને ભણાવવાં જ જોઈએ.

ન્યાં ધણીધણીઆણી બન્નેને આજીવિકાને સારૂ મળૂરી કરવી પડે છે ત્યાં પ્રજા છેવટ કંગાલ બને છે.

નીતિની કેળવણી એટલે ધર્મનું જ્ઞાન થવું. જેને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી છે, જે તેના સ્વરૂપને સમજે છે તેની સાથે જગત એકંદરે કળઓ કરતું નથી.

જે સાચું બોલી નથી જાણતો એતો ખોટો સિક્કો છે. તેની કિંમત જ નથી,

જે પરને પીડા કરે છે. પારકાનો દ્વેષ કરે છે, તેને નુકશાન કરે છે એ માણસ જગતમાં રહેવાને લાયક નથી.

આખા જગત પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવું તેમાં ધર્મરત્ન ઓળખ છે. જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં જ ક્ષેમ છે. જ્યાં વેર છે ત્યાં નાશ છે.

વિષયો માત્રને આંકુશમાં રાખી શકે એ જ પોતાને ઓળખી શકે છે.

જે માણસ પોતાના વિષયોને રોકે છે તે જ સહનગારી, તે જ ધર્માનદાર, તે જ ખરો હિંદુ, તે જ ખરો મુસલમાન.

કાને ભુંડી વાતો સાંભળવી, એખવાળાં ગાયતો સાંભળવાં એ વિષય કયો ગણાય.

જે પોતાની બધી ઇન્દ્રિયોને રોકી કાબૂમાં રાખી શકે છે તે જ પુરૂષ મર્દ ગણાય.

જે પુરૂષ પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખી સીધે માર્ગે દોરી જાય છે, તે ઠેકાણે પહોંચવા લાયક બને છે. તે જ સ્વર્ગનો કે જગતનો અધિકારી બને છે. તે જ મોક્ષાર્થી કે પુણ્યની પહેચાન કરનારો બની શકે છે.

સ્વરાજ વહેલામાં વહેલું મેળવવાની આવી સ્વદેશીમાં, હિંદુ મુસલમાનની એકતામાં, હિંદુસ્તાનની રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકેના પ્રચારમાં રહેલી છે.

હિંદુ મુસલમાનો વચ્ચે એકતા ન હોય ત્યાં સુધી સ્વરાજ સ્વમંત્ર માનું છું.

આપણે જોએ હિંદુસ્તાનના વતની કહેવાઈને મગરૂરી માનીએ છીએ તેમનો ધર્મ છે કે હિંદુસ્તાનનું એક પણ અંગ સૂકાઈ જાય તો આપણને દુઃખ થવું જોઈએ.

પુરૂષોએ પુનર્વિવાહ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ.

બાળલભ બંધ કરવા જોઈએ.

વિધવાઓને સારું શિક્ષણ અને ધંધાને સુંદર પ્રબંધ થવો જોઈએ.

જેને જે જે વખતે જે પુણ્ય કર્મ લાગે તેણે તે જ વખતે તે આચરવું એવો ઇશ્વરી કાયદો છે.

એક બીજા એક બીજાની રાહ જોઈને ખેસે છે તેમાં ધણી સુધારા અટકી પડે છે.

પાપકર્મ કરતાં વિચારવું, જેવ જોવરાવવો, હજારોની સલાહ લેવી ને છેવટે પણ ન જ કરવું.

પુણ્યકર્મ કરતાં રાહ જોવી એ ઇશ્વરના ગુ-હેમાર બનવા જેવું છે, છતાં આપણું વર્તન કિલકું જ હોય છે. પાપકર્મ કરતાં કરતા નથી. પુણ્યકર્મ કરવા સારૂ પરિપક્વોની રાહ જોઇએ છીએ.

મુએલાંની પાછળ રોવાની આપણા ધર્મમાં મનાઇ છે. બીજા ધર્મમાં તો રોતા જ નથી.

તમા સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાથે રહી શકે છે ત્યાં સુંદરમાં સુંદર પરિણામો આવ્યા છે.

જે કન્યાએ વિવેકી કેળવણી લીધી છે તેને મંચમ પાળવામાં કશીએ મુશ્કેલી નથી હોતી એવું મેં અનુભવ્યું છે.

ચારિત્રવાન પુરૂષ આપણને ગમે ત્યાં હશે ત્યાં શોભાવશે. તેની ભૂલો સહન કરવા જેવી હશે.

જો ખાદીની ઉપયોગિતા અને પવિત્રતાની ખૂબ જાણતાં આપણે શ્રીખી શકીશું તો થોડા સમયમાં લાખો રૂપિયા ગરીબોના ઘરમાં જતા કરીશું.

વૈધવ્ય એ હિંદુધર્મની શોભા છે.

અખંડિત પતિવ્રતનો અર્થ એ જ હોઈ શકે કે એક વખતે જોને જ્ઞાનપૂર્વક પતિ ગણ્યો અને જાણ્યો તેનો દેહપાત થતાં પણ તેનું જ સ્મરણ રાખીને સંતોષ વાળવો એટલું જ નહિ પણ તે સ્મરણમાં આનંદ માનવો. એ જ રીતે હિંદુસ્તાનની હજારો વિધવા આચરણ કરીને પ્રાતઃસ્મરણીય બની છે.

વિધવા વિવાહની હિલચાલમાં પણ હું તો પુરૂષનું જાણું અ-જાણ્યું સ્વાર્થપાણું જોઉં છું. વિધવાને પરણતી કરી મૂકીને પુરૂષ

પોતાની શરમ જૂલી જવા ઇચ્છે છે.

જો વિધવાના વૈધવ્યનું દુઃખ પુરૂષ માનતો હોય તો પોતે અખંડ પત્નીવ્રત પાળીને એ દુઃખ વિસરાવી શકે.

સુશિક્ષિત ખાનદાન કુટુંબના ગણાતા પુરૂષો પણ કળેડાં કરતાં ધરભંગ થતાં તુરત પરણવામાં જરાયે લાજિજત નથી થતા.

તિરસ્કાર કે દોષદર્શન એ બધાં રોગનાં—નખખાઈનાં લક્ષણ છે. નખજો બધે નખખાઈ જ જુએ છે. દુષ્ટ બધાંને દુષ્ટ જ માને છે.

એક પણ વસ્તુ ઇશ્વરની ઇચ્છા વિના કરી શકાતી નથી.

ઇશ્વર એ એવું પરમ મહાન તત્વ છે, કે જેને આધીન રહીને આપણે વર્તવું જ પડે છે તેની સામે આપણો મત્તાગ્રહ કે દુરાગ્રહ કાંઈ જ આસતો નથી.

મારા જેવા પામરને અહંકાર શું ? અભિમાન શું ? તે સર્વ-વ્યાપી છે. તે સર્વશ છે. તે બધું જાણે છે.

આપણું એક જ કર્તવ્ય હોઈ શકે. પ્રભુનું નામ લેવું. સુતાં, ખેસતાં, જમતાં પ્રત્યેક ક્રિયા કરતાં કરતાં પ્રભુનું જ નામ લેવું. આપણા શાસ્ત્રોમાં અને ભજનોમાં એમ જ લખેલું છે.

દુનિયામાં તમારું આત્મું સાર્થક કરી તમે ચાલ્યા જવા ઇચ્છો ! હો તો તમારા દરેક કાર્યની અંદર ઇશ્વરને સાક્ષી રાખજો.

દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં તમારી જાતને પૂછજો કે આ કાર્ય ઇશ્વરને ગમે એવું છે કે નહિ ? જો એને ગમે એવું એ કાર્ય નથી એવો તમને જવાબ મળે તો તેનો તમે ત્યાગ કરજો.

જો મજબૂરોએ પોતાની સ્થિતિમાં સારા બનવું હોય, પોતાના શેઠની પ્રીતિ સંપાદન કરવી હોય તો તેમણે અમાણિક ગાનવું જોઈએ. પોતાનાં વ્યસનોને છોડવાં જોઈએ. ઉપયોગી બનવું જોઈએ. વિવેક વાપરવો જોઈએ.

નિવેક એટલે હુકમ ઉઠાવતાં આવડવું જોઈએ. અદ્યતી બોલતાં આવડવું જોઈએ.

ભૂખ્યાનું પેટ ભરવું ને નાગાને ઢાંકવા પછી જ આપણે ખાઈએ પહેરીએ તેમાં દયા ધર્મનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

જ્યાં લગી આપણે સ્વાર્થ છોડી પરમાર્થ ગ્રહણ નથી કર્યો, આપભોગ કરતાં નથી આવડ્યો, સાચનો જ આશ્રય નથી લીધો, ખીક છોડી હિંમત ગ્રહણ નથી કરી, દંભ નથી છોડ્યો ને અજ્ઞાનનો ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં લગી દેશની ખરી ઉન્નતિ થવાની જ નથી.

જે સ્ત્રીને પોતાપણાનું જ્ઞાન આવ્યું છે તેનું સ્ત્રીત્વ તેના આત્મભજન વડે શોભે છે.

સીતા, દ્રૌપદી આદિ સ્ત્રીઓએ પોતાનો પ્રભાવ દુષ્ટો પર પાડ્યાનું આપણને શાસ્ત્રો શીખવે છે.

જેમ હાથીનું શરીરભજન મનુષ્યના બુદ્ધિભજન આગળ કામ નથી કરતું તેમ મનુષ્યના એટલે સ્ત્રીપુરુષ ઉભયના આત્મભજન આગળ મનુષ્યનું બુદ્ધિભજન અને શરીરભજન તૃણવત્ થઈ જાય છે.

એક ખાલિકા જેનો આત્મા ઉજ્જવલ છે, જેને તેનું જ્ઞાન થયું છે તે સાડા છ પુટ લાંબા ઉદ્ધત ઇંચેજની સમક્ષ ઉભી રહી તેને મહાત્ કરી શકે છે.

હું ઇચ્છું છું કે: હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પોતાને અમળા માની પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ કરવાનો અધિકાર નહિ તજે. જે સ્ત્રીજાતિયે હનુમાન આદિ વીરોને પેદા કર્યા છે તે સ્ત્રીને અમળા કહેવામાં અજ્ઞાન રહ્યું છે.

આ જમાનો કેવળ શરીરભજનનો છે એવી ભ્રમણામાં પડી આપણે મુંઝાયા કરીએ છીએ.

ધન્યર ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યા આપણે કોઈના શરીરખળથી ન જ ડરવું.

શરીરખળીયો વધારેમાં વધારે આપણા શરીરનો નાશ કરવાની સત્તા ધરાવે છે. તે શરીર વિષે આપણે નિડર ખનીએ ત્યારે આપણે સિંહ છીએ, એટલે બળ રાક્ષસી શરીર મેળવવામાં નથી પણ મનની મજબૂતીમાં, આત્માની ઓળખમાં, મોતની નિડરતામાં રહેલું છે.

શાસ્ત્રો કહે છે કે: ક્રોધને વશીભૂત થનાર નાશને નોતરે છે. દુઃખનું તેમ સુખનું-શ્રેયનું-મૂળ પણ આપણામાં જ રહેલું છે.

આપણે આપણા આત્મખળને ઓળખતાં શીખીશું. ત્યારે આપણને ક્રોધ કેળવવાનું કારણ નહિ રહે.

“આત્મા જ આપણો બંધુ છે અને આત્મા જ આપણો રિપુ છે.” એ ગીતાવચન છે.

જેની આપણે પૂજા કરતા હોઈએ તેના સહયુગ્ધોનું અનુકરણ કરવું એજ ખરી પૂજા છે. ,

બ્રહ્મ શરીર દુર્બળ બન્યું છે. તેને સખળ કરવાનો, લોકબળ-ગૃતિ કરવાનો એક માત્ર ઉપાય રાષ્ટ્રીય કેળવણી છે.

ગૌરક્ષા મને અતિ પ્રિય છે.

હિંદુધર્મનું મોટામાં મોટું બાહ્યસ્વરૂપ શું એમ જો મને કાંઈ પૂછે તો હું ગૌરક્ષા સૂચવું.

એ (ગૌરક્ષાના) ધર્મને આપણે ભૂલ્યા છીએ એમ મને વર્ષો થયાં દેખાયું છે.

આપણી પાંજરાપોળોની દશા જુઓ ! વ્યવસ્થાપકોની ઉદ્ધારતાને વિષે મને માન છે, પણ તેમની વ્યવસ્થાને વિષે મને બહુ ઓછું માન છે.

પાંજરાપોળમાં હું આદર્શ ગાય બળદને જોવાની આશા રાખું છું.

પાંજરાપોળ શહેરોની મધ્યમાં ન હોય પણ મોટા ખેતરોમાં હોવી જોઈએ. તેમાં અઢળક પૈસા ખર્ચાવાને બદલે તેમાંથી અઢળક પૈસો પેદા થવો જોઈએ.

(દેશી) રાજઓ ઇંગ્રેજ પરોણાની માવજત કરતાં તેમનો ખાસ ધર્મ ભૂલી જઈ ગોમાંસ આપતાં પણ અચકાતા નથી. (મહારી શક્તિ હોય, મને વખત હોય તો) તેમને આ અધર્માચરણમાંથી મુક્ત થવા વીનવું ને શરમાવું.

જે માણસ ફરજ બળવે છે તેને ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે છતાં ફળ મળે છે.

જે મિત્રતા બદલો માગે તે મિત્રતા નથી. તે તો વ્યાપાર છે.

મને મનુષ્યસ્વભાવ ઉપર ભરોસો છે. ખાનદાનીનો બદલો ખાનદાની જ મળે એવો ઇશ્વરી ન્યાય છે.

ન્યારે આપણા હેતુ મિશ્રિત હોય ત્યારે જ આપણે પ્રતિકૂળ પરિણામો અનુભવીએ છીએ.

સમાપ્ત.

